

בענין מתנת שכ"מ במקצת

(א) ב"ב (קנא ע"א) אמיה דר"ע חסידא הוה לה מלוגא דשטרי כי קא שכבה אמרה ליהוי לעמרם ברי כו' הא לא משך כו' דברי שכ"מ ככתו"מ דמו. וברשב"ם ז"ל כגון שקנו מידה א"נ בלא קנין וכגון דלא שיירה מידי, עכ"ל.

(ב) והק' מהרש"א ברישא דרשב"ם שקנו מידה דאי איירי בשיוור וקנו מידה, א"כ הוי דינו כמתנת ברי לגמרי [אי קונה או אינו קונה יהא תלוי אי שטרות מיקנו בחליפין, ומ"מ אינו ענין כלל למתנת שכ"מ] והיאך תלו הדבר בדברי שכ"מ ככתו"מ דמו. ולכן פירש דמש"כ רשב"ם "דלא שיירה מידי" קאי בין קנו מידה ובין לא קנו מידה, ושפיר שייך בכל האופנים דין דברי שכ"מ ככתו"מ.

והא דהוצרכו למתנת שכ"מ, ואי לאו הכי לא קני אף דקנו מידה, צ"ל דס"ל לרשב"ם כדעת רב יהודאי גאון (בתוס' עז ע"א ד"ה אמר אמומר הלכתא) דאין אותיות נקנות בחליפין. וכ"ד ר"י מיג"ש (עז ע"ב) ורבינו יונה ורשב"א (שם) בשמו כדעת בה"ג הנ"ל.

[ובתוס' ב"ק (יד ע"ב ד"ה עבדים ושטרות נמי נקנים בכסף) וז"ל ול"ג שטרות דאין נקנים בכסף אלא במסירה ובשטר, ואפי' בחליפין נמי צ"ע, עכ"ל. נר' דנסתפקו אי מהני חליפין להקנות שטרות. והחולקים הסוברים דמהני חליפין בשטרות, הובא בהגה"מ (פ"ה ממכירה אות ז') בשם רה"ג בשם א' מן הגאונים, ומסיק רה"ג דלא איתברר גבן, ע"כ. וגם הראב"ד (תמים דעים ס"י ס"א) סובר דחליפין מהני.]

(ג) וברש"ש כתב לפרש דברי רשב"ם כפשוטן, דאיירי במתנה במקצת, וס"ל לרשב"ם דלא מהני חליפין בשטרות, ולכך הוצרכו לדין דברי שכ"מ. ואף דאיירי במתנה במקצת (לפי' ראשון ברשב"ם), אפ"ה

יש בו דין דברי שכ"מ, ואף לדידן דמתנת שכ"מ במקצת בעיא קנין, סגי בקנין אף אם אינו קנין המועיל.

(ד) והנה הרש"ש הביא ראי' לדבריו, דגם במתנה במקצת (אפי' אינו מצוה מחמת מיתה) שייכא דין מתנת שכ"מ, מדברי רשב"ם לעיל (קמז ע"ב ד"ה מודה שמואל) דהא דאמרו שם המוכר שט"ח לחבירו וחזר ומחלו מחול וכו' מודה שמואל שאם נתנו במתנת שכ"מ שאינו יכול למחלו, פרשב"ם ז"ל וכגון שחלק כל נכסיו א"נ ע"י קנין כדין כל מתנת שכ"מ במקצת א"נ בלא קנין דכיון שמסרו לו בחייו, אין לך קנין גדול מזה, עכ"ד הנצרכים לעניננו. ובהיכי תמצי השלישי, ר"ל דע"י מסירה הקנהו לו, פשוט דאזיל הרשב"ם לשיטתו לעיל (עז ע"א) דמסקנת הגמ' דאותיות נקנות במסירה, וזהו דקאמר הרשב"ם ד"אין לך קנין גדול מזה."

ומ"מ יש פה חידוש בדבריו, דא"כ הו"ל קנין גמור, והו"ל מתנת בריא כיון דלא איירי במחלק כל נכסיו, ואמאי אין היורש מוחל, מי עדיף משאר מוכר שט"ח לחבירו, ואמאי יש לו דין מתנת שכ"מ שאין היורש מוחל. ומוכרח לד' הרשב"ם, דאף דהוי מתנת שכ"מ במקצת ובעיא קנין, מ"מ דין מתנת שכ"מ יש בו, דהוי כירושה, ולהכי אין היורש (ר"ל הבן) מוחל, דהלוקח גופי' הוי היורש. [וכמו שפי' התוס' עז ע"ב ד"ה קני, ובעוד כ"מ הא דאם נתנו במתנת שכ"מ אין היורש מוחל, ע"ש].

(ה) וכה"ג מצינו, דלעיל (קיג ע"ב) והיה ביום הנחילו את בניו כו' דלמא דין נחלות קא אמרת כו' והיתה לבני ישראל לחוקת משפט אורעה כל הפרשה להיות דין. ופי' התוס' (ד"ה אורעה) לענין בעל כרחם של בנים נעשים דיינים אותם העומדים שם בשעת צוואה. והק' התוס' (שם) היכי משכח"ל שע"י דיבורו נעשה נחלה (דדין זה הוא דוקא דין בנחלות, ומה"ט לא הוזכר אלא בחו"מ סי' רנ"ג, ואכמ"ל) והלא דין דברי שכ"מ שחל לאחר מיתה (כנחלה) הוא רק מדרבנן (כשיטתם קמז ע"א ד"ה מנין, וע' מהרש"א שם ובראשונים). ותי' כר"י בן ברוקה א"נ בקנין גמור במתנת בריא מעכשיו אם אמות, וקרי ליה נחלה לפי שאינה קונה אלא לאחר מיתה, ע"כ. הנה מצינו מתנת בריא בקנין גמור, ומ"מ יש לה דיני מתנת שכ"מ (מה"ת) [כיון שאינה נגמרת (ע"י קיום התנאי) אלא לאחר מיתה].

ו) ולפ"ז יש ליישב קושית רעק"א בגליון הש"ס והגר"א (חו"מ רנ"ג ס"ק מ"ב) שהק' ארשב"ם, דא"כ דהו"ל מתנת בריא במקצת ובקנין גמור, אמאי קרי ליה מתנת שכ"מ ומ"ש מכל מוכר שטרות דמצי יורש מוחל, די"ל דלענין חלות הקנין אף דצריך קנין גמור, מ"מ כיון דהוי שכ"מ, דין זה (ודהתוס' קיג ע"ב) דמתנת שכ"מ יש בו, ולהכי אין היורש מוחל.

ז) ובהיכי תמצי השני, שכ' רשב"ם שמכר שטרו "ע"י קנין כדין כל מתנת שכ"מ במקצת" יש לדון בכוונתו, אי ר"ל דהיה קנין גמור דמהני וכמ"ש בהיכי תמצי השלישי, ואפ"ה אין היורש מוחל כנ"ל דלענין זה דאין יורש מוחל דין מתנת שכ"מ יש בו. ולפ"ז ס"ל לרשב"ם דמהני חליפין בשטרות, וזהו דקאמר דהיה קנין גמור דמהני, רק דיש בו ג"כ דין מתנת שכ"מ לענין אין יורש מוחל, כנ"ל. כן נראה שלמד מהרש"א (הנ"ל) בד' רשב"ם הללו, ולכן הניח דלא משכח"ל במקצת בלא קנין גמור. אכן, לפ"ז ס"ל לרשב"ם (קמז ע"ב) דחליפין מהני לקנין שטרות, וסותר דבריו הנ"ל (קנא ע"א), דס"ל כדעת ר"י גאון דלא מהני.

וגם יוצא לפ"ז דס"ל לרשב"ם דלא רק לענין דין נחלה (קיג ע"ב) (לשי' התוס'), אלא אף לענין דהוי כיוורש ואין הבנים יכולים למחול, לשני אלה יש דין מתנת שכ"מ אף במקצת. אך לענין דבעי קנין, ולענין דאינו יכול לחזור בו, הוי כמתנת בריא.

ח) עויל"פ בכוונת רשב"ם בהיכי תמצי השני, שמכר שטרו ע"י קנין כדין כל מתנת שכ"מ במקצת, דר"ל דאף דהוי במקצת, מ"מ דין מתנת שכ"מ בו, ומהני אף במקום דלא מהני קנין בעלמא, דהיינו ע"י חליפין, דאף דבעלמא שטרות אין נקנין בחליפין (כדעת ר"י גאון וכדמוכח מדברי רשב"ם גופיה וכנ"ל), מ"מ כיון דעשה מעשה קנין, אף דלא מהני בענין זה, מ"מ יש בו דין דברי שכ"מ ככתו"מ. כן נראה שלמד רש"ש (הנ"ל) בד' רשב"ם הללו. וזוהי ראיתו לפירושו בד' הרשב"ם (קנא ע"א), דהוכיח דהרשב"ם איירי בהקנתה לעמרם בנה השטרות ע"י חליפין, ואף דהוי בשיוור, ובעי קנין, מ"מ לענין שכ"מ סגי בקנין כל דהו. ואף דבעלמא אין שטרות נקנין בחליפין, הכא בשכ"מ שאני, וכדמסק' בהאי מעשה גופה דאף דבבריא לא מהני בשכ"מ מהני.

ולפ"ז אין סתירה ברשב"ם, ובכולהו דוכתי (קמז ע"ב, קנא ע"א) ס"ל דל"מ חליפין בשטרות, ורק בשכ"מ מהני (אפי' במקצת).

[אמנם, החידוש השני שברשב"ם (קמז ע"ב), דאף במתנת בריא גמורה, היכא דהוי שכ"מ יש לו דין מתנת שכ"מ לגבי שאין יורש מוחל, אכתי צריך ביאור (ומ"מ יש לפרשו עפ"י תוס' קיג ע"ב, וכנ"ל).]

(ט) ובשו"ע חו"מ רנ"ג ס"כ ז"ל והא דאמרי' שזכה בחוב [בדין מתנת שכ"מ בדיבור בעלמא] בדלא שייר כלום, שאל"כ הויא מתנת שכ"מ במקצת ולא קניא אא"כ הקנה לו בקנין כו', ע"כ. והוא מד' הרשב"ם (קמז ע"ב).

ובגר"א (ס"ק מ"ב) ז"ל צ"ע דהא אין נקנה בחליפין [א"ה]. מוכח דס"ל כמהרש"א דכוונת רשב"ם דהקנה קנין גמור – דמהני – דע"י חליפין נקנין שטרות] ורשב"ם ס"ל דנקנה דס"ל דנקנה במסירה לבד, כמ"ש עז ע"א. ועוד צ"ע על הרשב"ם דבמקצת מתנת בריא הוא ואמאי א"י למחול, עכ"ד. ובאמת צ"ע בשו"ע שסתם דמהני קנין אף דאיהו סבר (סי' ס"ו סעיף ד') דל"מ חליפין להקנות שטרות, וכקושית הגר"א הראשונה. [והקושיא השניה יישבנו לעיל עפ"י התוס' (קיג ע"ב).]

(י) אכן, לפי הנ"ל, י"ל דדעת השו"ע דגם במתנת שכ"מ במקצת יש תקנת דברי שכ"מ, רק דבעי' שיעשה קנין, ואפי' קנין שאינו מועיל, ולהכי סתם הכא, בשכ"מ, דנקנה בחליפין – מדין דברי שכ"מ. שו"ר בגליוני הטור (אמש"כ ב"י בסי' רנ"ג סעיף ל"ו) בשם כנה"ג (הגב"י אות פ"ט) כדברינו, דאף במקצת יש לו דין מתנת שכ"מ דל"ב קנין המועיל, ודאין יורש מוחל.

(יא) וב"ה מצאתי עוד מקורות ליסוד זה. הראשון, דבההוא מעשה דאמיה דרב עמרם חסידא, שאמרו האחים והא לא משך ולהכי לא יקנה (דאכתי לא פשיטא להו הך דינא דדברי שכ"מ ככתו"מ), וכי לית להו דריב"ב (קל ע"א) דהתורה נתנה רשות לאב להנחיל לכל מי שירצה. וכן רב נחמן אמאי לא השיב להם מדר' יוחנן בן ברוקה.

ובנתייה"מ (רפ"א ס"ק ג') הוכיח מזה דריב"ב לא מהני להקנות דשלב"ל, והרי שט"ח חשיב דשלב"ל. והביא עוד ראיות ליסוד זה, וחלק

בזה אמש"כ בקצוה"ח (שם סק"ג) שמדינא דר' יוחנן בן ברוקה אינו יכול לחזור (דנעשה זה יורש גמור בכל הנכסים, ואז הו"ל מתנה עמש"כ בתורה), דלפי דבריו דינא דריב"ב הוא דעושהו ליורשו, א"כ פשיטא דירש גם דשלב"ל (ואכ"מ להאריך במחלוקת זו). ומ"מ לקצוה"ח יקשה כנ"ל אמאי לא דנו במעשה דאמיה דר"ע מדין ריב"ב, דהא מהני לדשלב"ל, וה"ה לשטרות.

עוד הקשה באו"ש (פ"ו ממכירה הי"א) דאף להנתייה"מ יקשה, דאליבא דמ"ד מכירת שטרות מהני מדאורייתא, א"כ ל"ה דשלב"ל, וא"כ הדק"ל אמאי לא דנוהו מדין ריב"ב. ותי' בשם מחנ"א, דל"א לדינא דריב"ב אלא במקנה כל נכסיו, והכא איירי במקצת, ע"כ. [ועיינתי בד' המחנ"א ולא ירדתי לכוונתו, לא בסברא ולא בדיוקו ברשב"ם (קכט ע"ב), ואכ"מ].

מוכח דנקטו בפשיטות דסוגיין דאימיה דרב עמרם איירי במתנה במקצת, ואפ"ה אמרי' ד' שכ"מ ככתו"מ.

(ב) עוד ראי', לענ"ד, מגמ' ערוכה (קנא ע"ב) בהא דפליגי אמוראי אי מתנת שכ"מ במקצת בעיא קנין או לא. איתיביה רבינא לרבא האומר תנו גט זה לאשתי ושטר שחרור זה לעבדי ומת לא יתנו לאחר מיתה, תנו מנה לפלוני ומת יתנו לאחר מיתה, וממאי דלא קנו מיניה, דומיא דגט מה גט דלאו בר קנין אף האי נמי דלא קנו מיניה כו', ע"כ. ופשטי' מינה (קודם דחיה דאיירי במצוה מחמת מיתה) דמתנת שכ"מ במקצת ל"ב קנין.

ובקצוה"ח (רנ"ג סק"ט [במהדורות ישנות סק"י]) הק' אמאי הוצרכו להוכיח דלא איירי בקנין, והלא אף בקנין ע"כ אינו מועיל הקנין, דאיירי במנה ואין מטבע נקנה חליפין, וא"כ ע"כ איירי בלא קנין כיון דאינו מעלה ולא מוריד, ואמאי הוצרכו לדייק "דומיא דגט". וכ' דיש לפרש דאיירי בקנין אגב, וה"ק וממאי דבלא אגב דומיא דגט כו'. שוב כתב שפירוש זה א"א לומר לרש"י דס"ל (גטין עז ע"ב) דקנין אגב מהני בגט, וא"כ ליכא למימר בגט לאו בר קנין הוא, וע"כ איירי בחליפין דלא מהני בגט, אך צ"ע הרי בלא הדמיון לגט ל"מ חליפין במטבע, ונשאר בצ"ע, ע"ש (וע"ע בדבריו בסי' ר"ב ס"ק ד').

אמנם לפמ"ש לעיל עפ"י שו"ע, כנה"ג ורש"ש, א"ש בפשיטות דלעולם בחליפין איירי ומ"מ אף למ"ד במקצת בעיא קנין מ"מ ל"ב קנין המועיל. וה"ק, וממאי דבלא קנין כלל איירי, וראי' למ"ד דל"ב קנין כלל, דומיא דגט דלאו בר קנין. דאי לאו הדמיון לגט הוה אמרי' דאיירי בחליפין, ואף דאין מטבע נקנה בחליפין, ה"מ לבריא, אבל לשכ"מ (אף במתנה במקצת) מהני לכו"ע ואין מכאן ראי'. ולהכי הוצרכו לדמותו לגט, דהשתא איירי בלא שום קנין, והיא ראי' נפלאה.

יג) נמצא דאף דקיי"ל מתנת שכ"מ במקצת בעיא קנין ואם עמד אינו חוזר, לכמה מרבוותא אכתי אית ביה דין מתנת שכ"מ. והיינו לענין דל"ב קנין גמור המועיל, וכגון דמהני ביה חליפין בשטרות אף דבעלמא לא מהני. וגם מהני חליפין במעות אף דבעלמא לא מהני. וכן יש לו דין מתנת שכ"מ דאם מכר שטר, תו לית ביה דינא דירוש מוחל.

יד) ובאמת בגמ' (קנב ע"ב) כתב וזיכה לזה רב אמר ראשון קנה ושמואל אמר שני קנה, ומבואר ברשב"ם דאיירי בין בכתב בין בע"פ אך לא מסר השטר ולא עשה קנין. ושי' רב מבוארת דשייך לומר דבאמירה מהני, ואפ"ה א"י לחזור בו, ואף דלא קיי"ל הכי חזי' דשייך מקצת דיני שכ"מ אף דלגבי דינים אחרים היה כמתנת בריא.